

11. Сергійчук В. Протидія поляків депортаціям з України (1944–1946 рр.) // *Депортації українців та поляків: кінець 1939 – початок 50-х років (до 50-річчя операції “Вісла”)* / Упор. Ю. Ю. Сливка. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1998.
12. Сикевич З. В. *Социология и психология национальных отношений*. – СПб, 1999.
13. Трухан М. *Негативний стереотип українця в польській післявоєнній літературі*. – Львів, 1992.
14. *Biuletyn informacyjny*. – 1944. – Nr. 9 (216).
15. Jaworski E. *Losy mieszkańców i żołnierzy Armii Krajowej w latach 1939-1956*. Pruszków: Nakładem oficyny wydawniczej “Ajaks”, 1999.
16. Siwicki M. *Dzieje konfliktów polsko-ukraińskich. Tom drugie*. Warszawa: Nakładem autora, 1992.
17. Torzecki R. *Polacy i Ukraińcy. Sprawa ukraińska w czasie II wojny światowej na terenie II Rzeczypospolitej*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 1993.
18. Wendland A. V. *Semper fidelis: Lwów jako narodowy mit Polaków i Ukraińców (1867–1939)* // *Lwów: miasto-społeczeństwo-kultura. Tom IV*. Kraków: Wydawnictwo Naukowe Akademii Pedagogicznej, 2002.
19. Wegierski J. *W Lwowskiej Armii Krajowej*. Warszawa: Istitut wydawniczy PAX, 1989.

Дорошенко Сергій

Національний університет “Львівська політехніка”

ЗБІЛЬШЕННЯ ІМІГРАЦІЙНОГО ПРОСТОРУ ЯК ОЗНАКА ФРАНЦУЗЬКОЇ ДЕМОКРАТІЇ: УКРАЇНСЬКА ПОЛІТИЧНА ЕМІГРАЦІЯ В КОНСТИТУЦІЙНОМУ ПОЛІ ТРЕТЬОЇ РЕСПУБЛІКИ

© Дорошенко С., 2004

Розглядається політичне значення імміграції в контексті історичного методу. У період Третньої республіки політичні емігранти, вихідці з різних частин Європи, брали активну участь в економічному, соціально-політичному та культурному житті Франції. Оцінка наслідків політичного режиму радянських часів, виконана політичними діячами на сторінках журналу „Триzub” (Париж), дозволила українським емігрантам долучитися до європейського й світового політичного процесів.

The work considers the political significance of immigration in the context of historical methodology. During the period of the Third republic the political emigrants, natives of different countries of Europe took an active part in economical, social, political and cultural life of France. The estimation of the results of the soviet political regime made by the political figures at the pages of the magazine “Tryzub” (Paris) allowed the Ukrainian emigrants to join the European and world political processes.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими та практичними проблемами. В основі сучасної демократії лежить різноманітний досвід життя багатьох народів, втілений в життєво спроможні форми й структури. В одних країнах демократія розвивалася по висхідній і вкоренилася порівняно швидко, пройшовши шляхом помилок і випробувань. В інших вона утверджується проблемно, через драматичні конфлікти, кризи та інші негаразди, які значною мірою сповільнюють демократичний процес. Але всюди основоположні риси: громадянськість, людське життя, здоров'я і гідність перетворюють демократію на універсальну соціальну цінність.

До демократії звертають погляд раціонально мислячі люди, які сьогодні, як і вчора, прагнуть погоджувати власні інтереси з ідеалами політичної свободи, спонукаючи “замученого, приниженого, відкинутого, неосвіченого індивіда до боротьби за звільнення, за емансипацію всіх, кому соромно за себе, хто відмовляється від себе – колишнього, хто готовий заплатити за звільнення” [1, с.193–194]. Як складова теорії демократії збагачується ідеологія допомоги борцям за свободу. В її контексті оцінюють явище політичної еміграції.

Французька демократична традиція обґрунтувала широкий спектр ліберальних принципів, провідне місце серед яких належить конституціоналізму, економічній, а також академічній свободі. На теоретичному рівні це стало базою солідаризації з кожним, проти кого “старе суспільство вчинило несправедливі дії, перекинувши відповідальність за розвиток подій і ситуацій, на які той більше не може вплинути” [2, с. 75], а на практичному – збільшення імміграційного простору Європи на територію країни. В цьому контексті ототожнилися інтереси французів і українців (емігрантів з України), яких у період Третьої республіки (1875–1940) поєднав демократичний порив.

Аналіз досліджень і публікацій, в яких започатковано розв’язання цих проблем. В Україні, де явище еміграції набуло масового характеру і істотного значення, починаючи з кінця XIX століття, витoki наукового дослідження проблеми визначені актуальністю історичного моменту [3]. Значний фактологічний і аналітичний матеріал стосовно різних аспектів імміграції у Франції накопичено також у радянські часи [4]. Але особливе значення для висвітлення обставин міграційного процесу, що відбувався на теренах Європи у міжвоєнний період і стосувався українського чинника у Франції, належить науковій праці Володимира Трошинського [5]. Дослідження політологічного аспекту проблем міграції загалом й еміграції до Франції зокрема українські науковці започаткували впродовж останніх років [6, 7].

Проблеми політичних іммігрантів у найширшому контексті національної історії Франції висвітлює спеціальна праця Еміля Теміма, визнаного фахівця з міграційного процесу у цій країні [8]. Істотною мірою дослідження доповнюють французький історик українського походження Жан-Бернар Дюпон-Мельниченко [9], а також діячі української діаспори у Франції: Ілько Борщак [10], Володимир Маруняк [11], Володимир Михальчук [12].

Метою статті є висвітлення внутрішніх і зовнішніх обставин перебування українців в імміграційному просторі Франції. Поставлено завдання: 1) розкрити мотиви міграційної політики Франції; 2) порівняти етнополітичний потенціал української та інших груп національних діаспор у цій країні; 3) розкрити політичну спрямованість окремих матеріалів, опублікованих на сторінках журналу українських емігрантів “Тризуб” (Париж).

Виклад основного матеріалу. Після Революції 1789 Франція постала перед очима західного світу країною політичної толерантності й свободи. Міжнародне середовище для країни створювали вестфальська, віденська й версальсько-вашигтонська системи, принципова основа яких – державність, право народів на самовизначення – залишалася актуальною під час таких визначальних подій, як Революція, франко-пруська війна, Перша й Друга світові війни, формуючи підґрунтя системного розвитку міжнародних відносин, позначених коаліційністю і провідним становищем у Європі Франції. Поряд з коаліціями, як важливий засіб підтримки міжнародної рівноваги розглядається еміграція населення. Як відомо, явище набуло глобальний масштаб, починаючи з XVI століття. Рівня особливої актуальності воно досягає в XI–XIII ст., а також наприкінці XIX ст., коли з усією наочністю визначається його масовий характер, а отже – політичне значення для Франції [8, с.17].

Імміграція здавна передбачена французьким законодавством. В давні часи іноземці – італійці, швейцарці, шотландці – на макрорівні влади оптимізували функціонування політичної системи країни. Та лише в добу Революції, яка в основу концепції національної державності поклала принцип права землі, особа набула громадянські права. Вільне пересування людей і майна, доводить Еміль Темім, стало “первинною формою революційної ідеології”, щоправда, втіленої засобами війни [8, с.27]. Переписи населення, починаючи від 1851 р., демонстрували постійне зростання кількості іноземців, особливо у прикордонних регіонах країни. Нарешті, в 1891 р., коли від іноземців народилося 420 000 дітей, всі зрозуміли, що Франція “стала країною імміграції” [14, с.62], що проблема набрала суспільний розголос, що прийшов час припинити правову невизначеність явища. Закони від 7 лютого 1851 р. і 16 грудня 1874 р. уточнили статус іноземців (від особи вимагалася визнання суверенітету французької нації, а не суверенітету короля); їх доповнено новими: про умови отримання іноземцями та їх дітьми французького громадянства (1889), про обов’язкове зголошення іноземців в органи місцевої влади (1893), про запровадження для всіх іноземців у Франції посвідчення особи (1917), про запровадження паспортів Нансена (“passeports Nansen”, 1922), з якими політичні емігранти-особи без громадянства могли пересуватися більшістю країн Європи. Наступного дня після закінчення війни Франція підписує угоди, зокрема з Польщею і Чехословаччиною, про сприяння економічній імміграції

робітників з цих східноєвропейських країн. Під патронатом держави створюється приватне Головне товариство в справах еміграції (“*Société générale d’émigration*”) [8, с. 30, 42, 58, 70]. З 1924 року воно монополює керує набором, розміщенням і соціальним захистом у Франції іноземних робітників.

Отже, теоретичну основу для збільшення імміграційного поля створювали відомі принципи свободи, перший з яких: особиста свобода – визначально впливав на події в Європі й світі. Бенджамен Констан першим описав свободу як ідеал, верховний моральний принцип кожної політичної дії, основу всіх постійних заходів. Як і всі моральні принципи, вона вимагає, щоб її сприйняли як цінність саму в собі, як принцип, який поважатимуть незалежно від того, чи його наслідки принесуть користь, чи ні. “Якщо свободу не трактувати як верховний принцип, тоді обіцянки, які пропонує вільне суспільство, можуть назавжди зостатися тільки шансами, а не певністю, тільки спробою, а не дарунком для окремих індивідів, що неминуче доведе фатальне безсилля і спричиниться до повної ерозії свободи” [15, с. 75]. У Францію прибували люди, переконані в тому, що особиста свобода найважливіша. Після закінчення Першої світової війни та започаткування нового міграційного курсу, орієнтованого на держави Малої Антанти, зв’язані з Францією військово-політичними угодами, Франція виходить на друге місце в світі, після США, і перше місце в Європі за показниками імміграції. Запровадження з боку США квотної системи на імпорт робочої сили (1924) особливо активізувало потік іммігрантів у Францію.

Масова еміграція з Європи за океан ніяк не впливала на зменшення населення континенту. Навпаки, його чисельність незмінно зростала. Вражають показники: 9,1 % упродовж 1850–1900 років, і 22 % – у 1920–1952 роках [13, с. 297]. І тільки Франція залишалася винятком на цьому “гіркому святі” свободи. Французи емігрували переважно до Алжиру (1 млн.). Демографічний спад, перші ознаки якого датовано кінцем XVIII ст., з особливою силою проявився наприкінці XIX ст. Впродовж півстоліття кількісний склад населення країни практично не змінювався: 38, 5 млн. у 1870 р. і 39, 2 млн. – у 1921 р. Людські втрати, спричинені світовою війною 1914-1918 – а це 1,4 млн. загиблих, – зробили особливо відчутними наслідки сповільнення темпів народжуваності. У багатьох департаментах знелюднення стимулювали масова мобілізація, втрати на фронтах, висока смертність в мирний час і, водночас, низька народжуваність. Комплекс зазначених чинників спричинив “повільне вимирання французів” [8, с. 40]. За умов, що склалися, залучення іноземних спеціалістів і робітників винано чи не єдиним засобом втілення масштабних планів з відновлення зруйнованих північних і північно-східних департаментів. Що, в підсумку, надало специфічних ознак імміграційному простору, який майже тисячу років формувався у Франції.

Сучасні дослідження свідчать, що наслідки еміграційного процесу для країн Європи були дуже різними. Важливу демографічну проблему, особливо актуальну з приводу мінімізації соціально-демографічного ресурсу влади, уряд і громадськість Франції прагнули вирішувати спільними зусиллями. У 1875–1931 рр. це викликало різке збільшення кількості іноземців у Франції: з 700 000 – 800 000 до майже 3 млн. А це 7 % загальної кількості населення країни, або половина його демографічного зростання [8, с.31]. Інженери, техніки, ремісники, некваліфіковані робітники, матеріально зацікавлені у економічному та культурному розквіті Франції, приїждять з усіх країн Європи і середземноморського басейну. Спочатку це громадяни сусідніх країн. Далі до них долучаються вихідці з країн Східної Європи, а також французьких колоній. Приймають і політичних вигнанців.

Французькі конституціоналісти зважено підійшли до впорядкування імміграційного процесу. Спеціалістів найвищої кваліфікації запрошували з Англії. І в другій третині XIX століття у більшості міст виникає нечисленна англійська меншість, представники якої традиційно обслуговують французькі залізниці, металургійну промисловість, тобто галузі, в яких відчувається потреба в глибоких знаннях фахівців найвищого рівня, і, водночас, активізуючи розбудову інститутів громадянського суспільства в цій країні.

В столиці та провінції іноземці працюють в сфері комерції і банківської справи. Бельгійці, зосереджені майже виключно в паризькому регіоні, відіграють важливу роль у французькій промисловості. Впродовж XIX ст. вони становлять найчисленнішу групу і майже половину всіх іноземців у Франції. Володіння мовою і висока кваліфікація дають змогу сподіватися на вищі заробітки. Змішані шлюби представників французького і бельгійського народів стають звичайним явищем. Далі внаслідок масового повернення на батьківщину бельгійців стає менше. Але вони легко перетинають кордон, щоб продовжити працювати на заводах, фабриках і шахтах Франції. Якихось інших мотивів для міграції, зокрема політичних, у них не відзначено.

Велика італійська еміграція починається в ХХ ст. Ще перед Першою світовою війною Марсель стає “італійським містом”. Разом з натуралізованими італійськими іммігрантами – чверть населення міста. Вони просуваються на Північ Франції, в індустріальні райони, досягаючи 30–40 % від загальної чисельності населення. У найсприятливішому для імміграції 1931 р. у Франції – 800 000 вихідців з Італії. Це шахтарі, будівельники, сільськогосподарські робітники; траплялися дуже заможні. Друге покоління (діти іммігрантів) цілком офранцужене [8, с. 53].

Так само німці – до 1870 року. Але бажання натуралізуватись у Франції висловлюють виключно колишні військові, а також власники підприємств. Серед них – дуже заможні. Вони зосереджуються у передмістях Парижу й на півночі країни. З митців – найвідоміший Жак Оффенбах.

Євреї не стали найчисленнішою національною громадою іммігрантів. Однак Липнева монархія значно розширила їхні права, визнавши трьох народних обранців гідними депутатських мандатів парламентського рівня (1842). Еміль Темім довів, що Друга імперія стала періодом процвітання євреїв і, водночас, піднесення антисемітизму, відомого від часів Револуції, відколи прав на громадянство набувала кожна особа на території Франції. Вістря політичних атак спрямовано передусім на єврейський капітал, власники якого не поспішали натуралізуватися, хоч і служили короні. З часом антисемітизм поширився на всіх євреїв, яких розглядали як іноземців, які не хотіли французького громадянства. Початок нової хвилі єврейської імміграції датовано 1880 роком. Єврейські погроми, спричинені різними чинниками (замах на царя Олександра II, громадянська війна в Росії, антинародна скерованість більшовицького режиму), змусили євреїв долучитися до інших груп політичних вигнанців з Росії, які мали право розраховувати на притулок у Франції. І через півстоліття їх чисельність сягнула 100 000 осіб [8, с. 43, 44].

Економічна криза 1880 року у Франції стала причиною безпрецедентної хвилі ксенофобії. Іноземців звинувачували в тому, що вони забирають роботу у французів, що вони – штрейкбрехери. Чільний ідеолог французького націоналізму Моріс Баррес вважав, що кожний іноземець на території його країни природно ненавидить Францію, її традицію, яку не може зрозуміти, яка, власне, становить ядро французької національності. Криваві побойща іноземців, здебільшого італійців в Марселі (1881), Егю-Морт (1893), кваліфіковано як протистояння так званому “італійському нападові” на Францію. Але найбільшого розголосу набуває “справа Дрейфуса”. В 1930-х рр. відзначаються також випадки примусової депортації з країни поляків. Отже, поширення імміграційного поля у Франції мало наслідком виникнення явища ксенофобії; рух протесту проти засилля іноземців очолили націоналістичні ліги (організації).

Надаючи притулок емігрантам з різних країн Європи, батьківщина прав людини, Франція притягувала лібералів різного походження: савойців, німців, італійців, іспанців, а також поляків, угорців, українців. Вітаючи емігрантів з регіону Східної Європи, Франція в ХVІІІ столітті почала відігравати “особливу роль у міжнародних відносинах” [16, с. 280]. Ці люди тікали від політичної реакції, що спостерігалася в більшості європейських держав, зокрема, після відновлення монархії, і тому надавали перевагу вигнанню. Найчисленнішою групою політичних іммігрантів визнано італійців. Липнева монархія надала цим вигнанцям фінансову допомогу, цілком достатню для скромного прожиття. Вони активно натуралізуються і впливають на розвиток синдикалістського та політичного рухів. У Парижі за допомогою французьких таємних товариств Джузеппе Мацціні розміщує Головний Комітет італійської революції. Він же в Марселі започатковує рух “Молода Італія”, до якого згодом приєднується Джузеппе Гарібальді. Італійців бачимо серед радикалів-захисників Комуни, яких поєднала спільна з французами боротьба за політичну свободу (і спільна еміграція). Італійця обрано мером Марселя, Державним секретарем уряду Національного фронту (1935). В період Третьої республіки найчисленніша італійська діаспора особливо активно сприяла розбудові політико-силового, економічного, соціально-демографічного ресурсів французької влади.

Німецьких політичних біженців, які з’являються після подій 1848 року, значно менше. Представники цієї когорти вигнанців насправді не відіграють помітної ролі в революційно-націоналістичному русі у себе на батьківщині. Після встановлення фашистської диктатури з Німеччини до Франції прибуло майже 50 тис. політичних біженців. З них 40 тис. – транзитні [4, с. 39].

Другу позицію (за чисельністю) займали польські політичні емігранти. Після поразки національно-визвольного повстання 1830–1831 років вони приїжджають до Парижа, рятуючись від переслідувань царсь-

кого уряду Росії. Цю національну меншину відзначали особлива політична активність, зумовлена досвідом практичної роботи на найвищому державному рівні (князь Адам Чарториський впродовж 1804–1806 років був міністром закордонних справ, у 1805 році – членом сенату, а на Віденському конгресі, який зафіксував нову політичну карту Європи з домінуванням Росії, він – головний радник російського царя Олександра I з польських питань), і високий рівень освіти (Юліан Клячко, який з 1848 року проживав у Парижі, – один з найвідоміших публіцистів Європи, член-кореспондент Французької Академії, писав свої матеріали з історії мистецтва і літератури польською, німецькою, а також французькою мовами). Дворянсько-соціальне походження і матеріальний достаток зробили можливим заснування в Парижі резиденції під назвою “Готель Ламбер”, який став головним осередком діяльності представників консервативного спрямування у політиці. Адам Чарториський – польський “король *de facto*”, відомий як “найвидатніший представник консервативно-ліберальної думки” Польщі [17, с. 59], з 1833 року розгорнув у Парижі та Лондоні політичну діяльність, метою якої було звернути увагу урядів Франції, а також Великої Британії на польські справи. Польську державність прагнули відновити “виключно в світлі антиросійської політики західних держав і Туреччини” [18, с. 13]. Йшлося якщо не про безпосередню матеріальну підтримку польських національно-визвольних змагань, то про застосування політичного тиску на держави, які розділили між собою територію його батьківщини. А під керівництвом його сина Владислава розпочато кампанію матеріальної підтримки польської літератури і мистецтва. В Парижі засновано Літературно-історичне товариство, Польську Бібліотеку (1853). У середовищі натуралізованих поляків – представників аристократичної та інтелектуальної еліти, які знайшли у Франції притулок і місце для самовираження, поет Адам Міцкевич і композитор Фредерік Шопен. В XX столітті найвідомішою представницею польського народу визнають Марію Складовську. Після отримання французького громадянства вона двічі стає лауреатом Нобелівської премії (з фізики та з хімії) під ім’ям Марії Кюрі.

Отже, діяльність польських емігрантів узгоджувалася із стратегічним вектором зовнішньої політики Франції. Створення суверенної Польської Республіки відповідно активізувало й, водночас, упорядкувало потік робітників і селян з країни на сезонні роботи до Франції; чисельний склад польської еміграції (500 000) значно перевищував показники інших вихідців із Східної Європи, зокрема українців і росіян.

Російську політичну еміграцію у Франції спричинила смуга реакції, що настала після поразки повстання декабристів. Цар Микола I прагнув зміцнення самодержавної влади, придушення вільнодумства. Для цього він реорганізував Таємну поліцію, створив III відділення імператорської канцелярії, відоме переслідуваннями літераторів, усього передового і прогресивного на безмежних просторах Росії. В умовах николаївського режиму “ставало практично неможливо боротися за соціально-економічні і політичні зміни” [19, с. 87–88]. Росію покидали і на деякий час осідали у Франції мислителі, політичні діячі, котрі належали до різних ідеологічних напрямів. Поняття “російська еміграція у Франції”, “російська діаспора у Франції” з’являються на зламі XIX–XX століть, коли основну й найчисленнішу групу становлять радикали, носії революційних, соціалістичних ідей. Натомість у період між світовими війнами провідну роль у середовищі російської еміграції у Франції відіграють релігійні філософи (Сергій Булгаков, Микола Бердяєв, Семен Франк та інші), а також євразійці (монархісти зосереджувались у Німеччині) [21, с. 445, 498], яких масово змусив покинути батьківщину більшовицький уряд: 26 вересня 1922 року на знаменитому пароплаві “Обер-бургмістр Хакен” Балтійським морем у Німеччину відправлено кілька тисяч провідних російських учених, філософів і літературознавців, частина яких згодом перебралася до Франції; другий “філософський пароплав” покинув Росію 30 грудня з чорноморського порту.

З 1924 року через відомі причини економічного, політичного і культурного порядку столиця Франції Париж стає головним центром російської еміграції. Тут зустрічаються представники емігрантських кіл, умови життя, політичні погляди і вік яких істотно відрізняються. Їх кількість постійно зростає: 31 тис. (1922), 67 тис. (1926), понад 72 тис. (1931). У Парижі діють різноманітні політичні організації, зокрема Національний комітет російських монархістів (1921), Демократичний Союз (1921). Засновано великі емігрантські щоденні газети: “Последние новости” (1920), “Возрождение” (1925). За рахунок пожертв, а також фінансової допомоги закордонних релігійних організацій і фондів, придбано будинок, у якому відкрито Свято-Сергіївський православний богословський інститут (1925), визначений як інтелектуальний і духовний центр російської еміграції. Діють освітні й видавничі структури: світський інститут Релігійно-філософська академія (1922),

журнал “Путь” (1925). Останній – “єдиний журнал інтелектуальних кіл, котрі рахували себе православними” і здійснювали духовну критику більшовизму, з якою були згодні всі автори [21, с. 65, 112]. Згуртованих навколо журналу інтелектуалів характеризують енциклопедичні знання, володіння російською, німецькою, французькою, грецькою, латинською мовами. Отже, російська еміграція була достатньо активною політичною, а також високоінтелектуальною силою, окрім усього, об'єднаною Православною церквою. Престиж російської діаспори в імміграційному просторі Франції ґрунтувався на відчутних етнічних здобутках у межах вільного й, одночасно, детермінованого вибору, можливого в контексті офіційної політики Французької держави і позицій, висловлюваних громадською думкою.

Те, що українські емігранти зупинялись у Франції, викликано об'єктивним розвитком історичних подій, і передовсім тих, котрі від IX століття спонукали французьких політиків цікавитися українською державністю і українським народом [22, с. 30], на той час наймогутнішими в Європі. Сучасні дослідження свідчать, що українці, які в XI столітті (Анна Київська) легітимно потрапили на французькі етнічні землі, на межі XIX–XX століть започаткували національну діаспору, чисельність якої за два-три десятиліття досягнула найвищого показника в 40–50 тис. осіб. Як відомо, політичних емігрантів було небагато, всього 1, 5 тис.

Специфічні риси української еміграції у Франції особливо наочно проступають порівняно, зокрема, з аналогічними показниками польської та російської груп у цій країні. По-перше, більш-менш істотного значення російсько-французькі зв'язки набувають, відколи в середині XVII ст. в Парижі з'являються офіційні посланці російського царя (перед тим Росія контактувала здебільшого з Великобританією; відносини між французьким і російським дворами ініційовано Генріхом III в 1583 році, що майже на століття передувало прибуттю до Франції перших російських дипломатів [23, с. 38]); якогось особливого й принципового значення польсько-французькі відносини набувають унаслідок династичних шлюбів принців з принцесами крові, на яких трималися дипломатичні зв'язки епохи, спричинивши в XVI–XVIII ст. приплив “блакитної крові” з-за меж Франції; натомість історію двосторонніх українсько-французьких і польсько-французьких зв'язків започатковано практично одночасно, в XI ст., тобто – ще перед конституюванням національної державності у Франції; лише дещо відрізнявся суспільно-політичний статус учасників: макрорівень (Анна Київська і Генріх I) в першому випадку і мікрорівень (християнські монахи-прочани) – в другому [24, с. 4].

По-друге, російська кампанія Наполеона Бонапарта, Кримська війна, участь французьких солдат і моряків у антибільшовицькій агресії свідчить про існування в історії російсько-французьких відносин масштабних війн; війни й збройні конфлікти налічує також історія польсько-російських, польсько-українських і російсько-українських відносин, що було узвичаєною практикою міжнародних відносин початку модерної доби. Але якогось відкритого протистояння між народами України та Франції, Польщі та Франції не відзначено. Тому, на нашу думку, підтримка Францією політичних емігрантів – відповідно українців і поляків – була обґрунтована історично (матримоніальні союзи вищого рівня феодальної ієрархії), політично (висока мета боротьби за свободу і національну незалежність), а також ідеологічно (антибільшовизм).

По-третє, польська й російська політичні традиції модерної доби вибудовані з урахуванням експлуатації українського чинника. Українці не раз втрачали, а також здобували свою національну державність у боротьбі з імперськими зазіханнями найближчих сусідів (Речі Посполитої та царської Росії). Урядові кола й громадськість Франції висловлювали підтримку національно-визвольним прагненням українського та польського народів, коли ті відстоювали своє право на суверенне існування. Навпаки, позиція французьких урядовців змінюється на діаметрально протилежну, відколи на початку XX століття “українське питання” виходить на передній план європейської політики, актуалізоване зусиллями австро-німецьких діячів. Тому вважаємо, що уряд конституційної Франції, не “сприйнявши” політичного процесу в Україні, спрямованого на відновлення і утвердження її національної державності, все ж на всіх рівнях підтримав ідею суверенної Польської Республіки й створення – на її основі – антибільшовицького “санітарного” кордону; передбачалося, що втілення зазначених міжнародних проєктів відбуватиметься за рахунок людських і матеріальних ресурсів українців, національні традиції і політичні амбіції яких на той час вийшли за межі стратегічних інтересів державотворців Франції.

Зацікавлені моральною і матеріальною підтримкою демократів, борців за свободу, французькі республіканці відкрили для цих вихідців з різних країн імміграційне поле своєї країни. Широкі політико-правові,

економічні, а також соціально-культурні гарантії, надані французькою стороною, послужили основою для розвитку мережі національного життя і громадського спілкування всіх політичних іммігрантів. Цим повною мірою скористались наші співвітчизники, які, займаючи найнижчу сходинку французької соціальної піраміди, продемонстрували здатність долучитися до розбудови оборонного, економічного, наукового, культурного потенціалу Французької Республіки. Мінімально впорядкувавши свій матеріальний стан, вони продемонстрували прагнення до налагодження колективного життя. Історично першими (1908) в Парижі виникли “Українська Громада” і культурно-мистецька асоціація “Варта”. Українська Громада в Шалеті (1924) придбала і власними силами впорядковувала нерухомість: приміщення їдальні для 80–90 людей, невеликий господарський комплекс, клуб, у якому у вільний від роботи час відбувалися вечірки, шахові турніри; члени громади передплачували і читали пресу, відвідували курси французької мови, їздили на екскурсії до Парижа [25, с. 11]. А Товариство колишніх Вояків Армії УНР стало філією найстаршої і найвпливовішої у Франції громадської організації Об’єднання ветеранів війни [26, с. 1].

Наслідком входження в імміграційний простір Франції цих та інших громад українців було пізнання цінностей ментального рівня, способу мислення, національної культури французів і, зокрема, можливість долучення до вирішення політичних проблем глобального рівня і значення. Особливо активну діяльність у цьому напрямі розгорнули діячі, політичні емігранти, згуртовані навколо часопису “Тризуб”. Аналізуючи інформацію, що надходила зі сходу Європи, вони прагнули розкрити очі політичним і громадським діячам цивілізованого світу на сутність більшовицького, “комуністичного режиму, абсолютно тотального класичному зразкові тоталітарного режиму” [27, р. 78], якому не властива відмова від політики силового тиску і формування політичної культури компромісів. Злободенні публікації українських авторів доводили, що свої зусилля “робітничо-селянський” уряд спрямовував на реалізацію соціальної політики, за якою працівника, що підлягав звільненню з підприємства чи установи, одночасно позбавлено права на помешкання, користування продовольчими і промтоварними картками. Логічним продовженням такої лінії називали політичні кроки в галузі освіти. Їх фахово аналізував один з творців нового українського шкільництва Степан Сірополко, який довів, що соціально-освітня політика більшовицького уряду в Україні ставила метою перетворення молодого покоління, школи в слухняні ресурси антинародної влади [28, с. 8, 10].

Українська політична еміграція у Франції, яка була віддаленою від батьківської землі й тому не могла висвітлювати всіх аспектів і наслідків голодомору 1932–1933 років, все ж приділяла значну увагу цій проблемі. В листах земляків, які доволі оперативно публікував часопис, містилися документальні свідчення про панування на просторах рідної землі голоду, хвилю біженців з України. Вагомим наслідком громадсько-видавничої діяльності української еміграції у Франції вважаємо започаткування гуманітарної допомоги біженцям. Це, своєю чергою, свідчило про досягнення нашими емігрантами доволі високого рівня громадського життя, а також – вагомість етнічних почуттів українців. Як активна форма психологічного самовиявлення, зазначені ознаки служили джерелом культурної адаптації наших емігрантів до умов конституційної Франції, в імміграційному полі якої вони отримували реальну можливість для задоволення своїх пізнавальних інтересів, вирішення злободенних політичних і культурних завдань.

Висновки і перспективи подальших розвідок у цьому напрямку. Отже, зовнішня міграція як вияв просторової самоорганізації населення Європи, історично первинна щодо процедур адміністративного регулювання життя людей межами державного кордону. Імміграція як вияв особистої свободи індивіда стала надзвичайно важливим елементом політичного життя Франції. Імміграційне поле Третьої республіки формувалося під впливом історичних обставин: першими у Францію потрапили швейцарці, італійці, шотландці; “найвагоміші” діаспори – з огляду на інтелектуальний, економічний, а також демографічний потенціал – створили вихідці зі сусідніх країн, Англії, Італії, Бельгії, Іспанії.

Розширення імміграційного поля позитивно впливало на демографічні показники та інфрасоціальну структуру населення Франції. Співвідносна з інтересами уряду країни, який на цій основі формував свою геополітику, імміграція посприяла розвитку виробництва, культури, духовності й загалом світогляду корінних мешканців, особливо після того, як визначено її актуальність: демографічна криза, потреба в робочій силі, можливість контролю імміграційного процесу з боку держави й громадськості. Іммігранти цілком легітимно сформували особливий і, водночас, дуже різноманітний за своїм походженням світ, у якому праця на благо Франції єднала наймита і багатого буржуа.

Революція і франко-пруська війна збагатили оцінку французами іноземців. Третя республіка висвітила характерні обставини цього процесу: трудова міграція значно численніша, хоч і бідніша з погляду матеріального забезпечення і походження. Найбільше вихідців з сусідніх країн, звідки масовий еміграційний рух відбувався традиційно. Італійці, бельгійці – представники старої імміграції. Греки, іспанці, алжирці, українці, поляки, росіяни – різновеликі групи іммігрантів, кількість яких особливо зростає і набуває рівня масовості в другому десятилітті ХХ століття.

Основною ознакою, що характеризує міграційний простір Франції в період Третьої республіки, є значна відмінність між окремими його частинами: Півднем (Марсель), столичним регіоном (Париж), промисловими районами Північного Сходу (Лоррен) і Заходу (Нормандія), сільськогосподарськими провінціями. Історично склалося так, що міграційний рух започаткований й особливо поширився на Півдні країни; другим головним центром міграції став столичний регіон; але для масової міграції іноземних робітників особливе значення набувають промислово розвинені північні території, в яких саме опиняються українці.

З огляду на етнорегіональну структуру, яка вважається складовим елементом етносоціальної структури Франції Третьої республіки, а також різних форм зв'язку між утвореннями етнічного характеру в цій країні, в загальній масі іммігрантів (понад 3 000 000 осіб) найчисленніші групи становили італійці і бельгійці, а також поляки й росіяни; англійців загалом небагато й вони традиційно зосереджувалися у містах. Українців можна визначити як незначну меншість (0,013 %) від загальної кількості іммігрантів у Франції.

Міграційний тиск спричинив також окремі негативні явища соціально-економічного (ксенофобія) і соціокультурного (утворення замкнених етнічних громад іммігрантів, які недостатньо володіли французькою мовою) характеру. Активно приймаючи політичних вигнанців, які присвятили життя втіленню демократії в своїх країнах, окремим з них (італійці, іспанці) батьківщина Революції надавала матеріальну підтримку. Загалом ж у Франції вони визначаються як “політичні меншості”, які через об'єктивні причини (матеріальна скрута, заборона активної політичної діяльності, підпорядкування чинному законодавству країни, ідеологічні розходження в середовищі іммігрантів, віддаленість батьківської землі) трималися осторонь від “економічної більшості” (економічна імміграція).

Українські політичні емігранти, які в період Третьої республіки прибули на територію Франції, потрапили в менш сприятливі умови, ніж емігранти, яких постійно (іспанських, італійських, польських), або вибірково (німецьких, російських) підтримував ліберально-консервативний уряд Франції. Що ж до представників усіх національних діаспор, то їхні права визначали й охороняли норми французької конституції і чинного права, якими гарантовано свободу кожній особі на території країни.

Економічна, соціально-культурна активність українських іммігрантів була підконтрольною уряду й не замикалася всередині національних громад, що загалом давало змогу уникати кризових ситуацій. Приклади позитивної співпраці і взаєморозуміння з французькою державною нацією сприяли самоорганізації і самореалізації українців на рівні громад, зміцненню їх індивідуальних та групових позицій у поліетнічній системі, формуванню етнічного престижу української діаспори. Тим самим державі полегшено виконання своїх функцій. А негативна оцінка радянського тоталітарного режиму, на сторінках журналу “Тризуб”, демонструвала один з ключових напрямків розвитку процесу звільнення українського суспільства від антидемократичної спадщини. Виразна ідеологічна скерованість притаманна науково-видавничій діяльності різноманітних груп політичних емігрантів з України, що далі чекає на своє висвітлення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Roman J. *La démocratie des individus*. – Paris: Calmann-Lévy, 1998. – 225 p.
2. D'Estaing V.G. *Démocratie française*. – Paris: Fayard, 1976. – 175 p.
3. Стасюк В. Еміграція та її значіння в економічному житті України // Літературно-науковий вістник. – 1912. – Кн. IX. – С. 344–376.
4. Фролкин Н.М. *Трудовая иммиграция во Франции в новейшее время*. – К.: Наукова думка, 1975. – 286 с.
5. Троциньський В. *Міжвоєнна українська еміграція в Європі як історичне і соціально-політичне явище*. – К.: Інтел, 1994. – 260 с.

6. Бабенко О.Г. Міграційна політика Української держави на сучасному етапі (політологічний аспект). Автореф. дис. ... канд. політ. наук. – К., 1997. – 26 с.
7. Дорошенко С.І. Міжвоєнна українська еміграція в політичній системі Третньої республіки // Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку. Вип. 14. – Львів: НА “Львівська політехніка”, 2003. – С. 65-68.
8. Temime E. France, terre d’immigration. – Paris: Gallimard, 1999. – 160 p.
9. Dupont-Melnyczenko J.-B. Les ukrainiens en France avant la première guerre mondiale // L’Ukraine (Paris). – 1998. – №251-252. – P. 20-36.
10. Борщак І. Марко Вовчок та її зв’язки в Парижі // Україна (Париж). – 1949. – №1.
11. Маруняк В. Олександр Бойків. Організатор українського життя у Франції.— Париж, 1986. – 243 с.
12. Михальчук В. Українська бібліотека ім. Симона Петлюри в Парижі: Заснування, розвиток, діяльність (1926-1998). – К.: Вид-во Олени Теліги, 1999. – 655 с.
13. Duroselle J-B. L’Europe. Histoire de ses peuples. – Paris: Perrin, 1990. – 423 p.
14. Nationalité et citoyenneté en France / Sous la direction de Patrick Weil et Ronald Hansen. – Paris: Éd. La Découverte, 1999. – 328 p.
15. Гаєк Ф.А. Конституція свободи / Пер. з англ. – Львів: Літопис, 2002. – 556 с.
16. Ададуров В. Історія Франції. Королівська держава та створення нації (від початків до кінця XVIII століття). – Львів: УКУ, 2002. – 412 с.
17. Wapiński R. Historia polskiej myśli politycznej XIX i XX wieku. – Gdańsk: ARCHE, 1997. – 326 s.
18. Naród. Państwo. Władza. Wybór tekstów z historii polskiej myśli politycznej dla studiujących prawo, nauki polityczne i historię. – Kraków: Aureus, 1996. – 436 s.
19. Мунчаев Ш.М., Устинов В.М. Политическая история России. От становления самодержавия до падения Советской власти.– М.: НОРМА – ИНФРА-М, 1999. – 800 с.
20. История политических учений. Вып. 3 / Под ред. О.В. Мартышина. – М.: Юристъ, 2000. – 560 с.
21. Аржаковский А. Журнал “Путь” (1925-1940): Поколение русских религиозных мыслителей в эмиграции. – К.: Феникс, 2000. – 656 с.
22. Зоценко В. Україна–Русь – Франція: періоджерела зближення // Хроніка–2000.– 1995. – Вип. 2–3. – С. 42–57.
23. Жордания Г. Очерки по истории франко-русских отношений конца XVI и первой половины XVII вв. В 2 ч. Ч.1. – Тбилиси: Тбилисский гос. ун-т, 1959. – 382 с.
24. Bailly R. Histoire de l’amitié franco-polonaise. – Paris: Éd. des “Amis de la Pologne”, [S.a.]. — 31 p.
25. Котович Л. Українська еміграція у Франції // Тризуб. – 1925. – Ч. 3. – С. 9-13.
26. Тризуб. — 1932. — Ч. 2-3.— С. 1-2.
27. Polin C. Le totalitarisme. – Paris: Presses Universitaires de France, 1982. – 127 p.
28. Сірополко Ст. Безсилля більшовицької влади у боротьбі з контрреволюцією шкільних підручників // Тризуб. – 1932. – Ч. 2-3, 7 січ. – С. 7–10.